

NIEUWSBRIEF

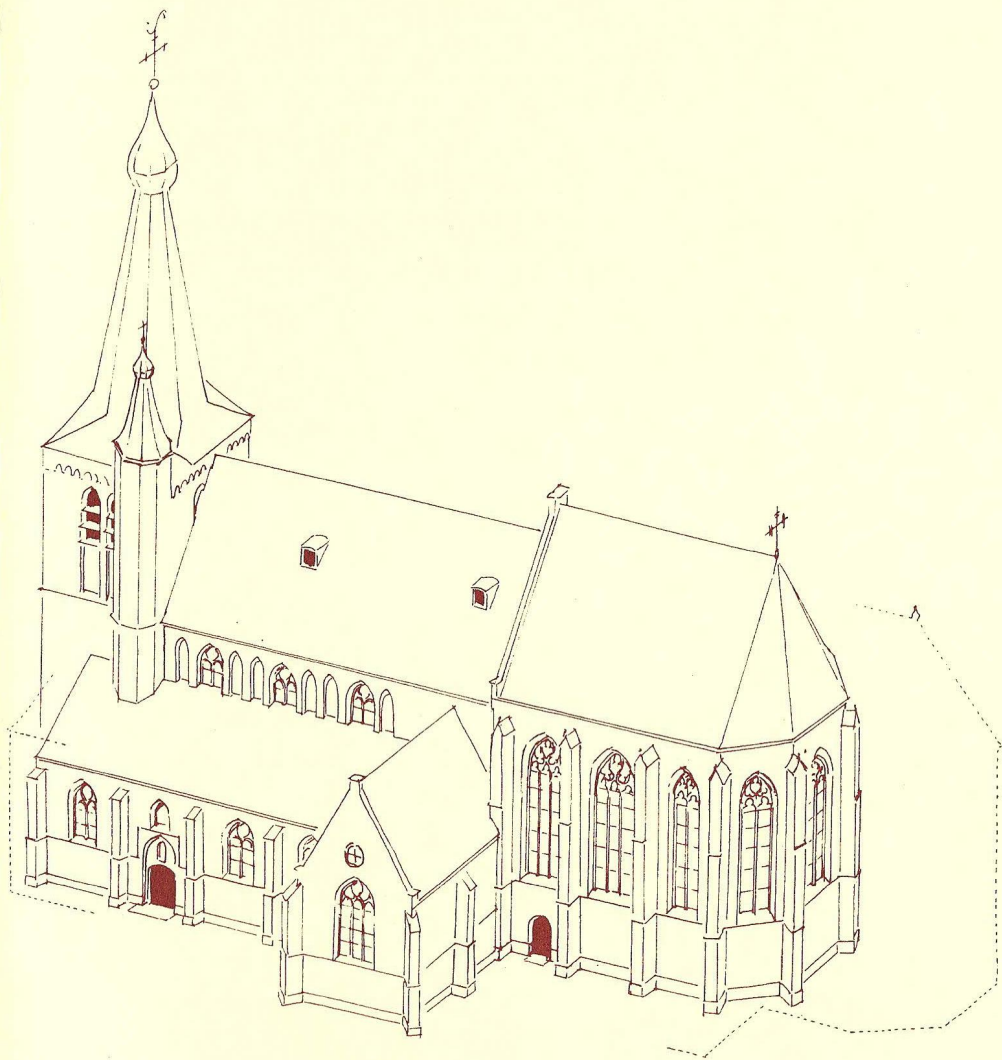
Stichting

Bouwhistorie

Nederland

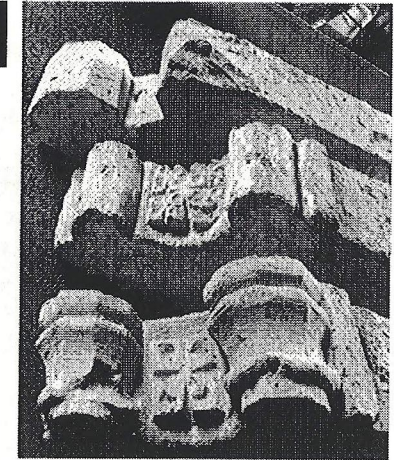

Nr. 27

Inhoud

- 1 Van de voorzitter
- 6 Congressen, symposia
en tentoonstellingen
- 11 Boekrecensies en vermeldingen
- 15 Opleidingsplaats bouwhistorie
- 16 Bouwhistorisch Platform
- 26 Korstmossen en muurbloempjes
- 28 Redactie, kopij en donateurs

Van de voorzitter

Bestuur S.B.N.

mr G.W. van Herwaarden,
voorzitter,
Kapelweg 13,
2587 BJ Den Haag,
tel./fax 070-3500231

drs K.J. Steehouwer,
vice-voorzitter,
Prof. van der Scheerstraat
257, 2035 AP Haarlem,
tel. 023-5359989

drs G. van Tussenbroek,
secretaris,
Manetplein 20, 5301 SR
Zaltbommel,
tel. 0418-514409. Werk:
Kunsthistorisch Instituut,
Kromme Nieuwegracht 29,
3512 HD Utrecht,
tel. 030-2536249,
fax 030-2536167

ir L.B. Wevers,
penningmeester,
Oudegracht 187 G,
3511 NE Utrecht,

Aan het begin van een nieuw jaar

Kon ik in onze vorige Nieuwsbrief aandacht wijden aan een hele serie onderwerpen, ook dit maal valt er het nodige nieuws van het bouwhistorische front te melden. Per 1 september benoemde de SBN *dr Dirk de Vries tot bijzonder hoogleraar Bouwhistorie* aan de Universiteit Leiden. Op 5 oktober 2001 zal hij zijn oratie houden. Het College van Curatoren voor deze bijzondere leerstoel bestaat uit mevrouw prof. dr C.W. Fock, prof. dr A.J.J. Mekking en dr H.M.H. van de Schoor, benoemd op voordracht van de universiteit, en drs K.J. Steehouwer en prof. drs A.L.L.M. Asselbergs, benoemd op voordracht van de SBN. De SBN heeft besloten zelf een begeleidingscommissie in het leven te roepen waarvoor Agnes Hemmes, Jan Dröge, Jos van Rooden, Ronald Stenvert en Jean Penders door het SBN-bestuur zijn gevraagd. Dirk de Vries is inmiddels (voor twee dagen per week) in Leiden aan de slag gegaan. Wij hopen er het nodige van te merken en zullen u in de Nieuwsbrief op de hoogte houden van de verdere ontwikkelingen.

tel. 030-2341173

ir A.H. van Drunen,
Verwersstraat 67,
5211 HJ 's-Hertogenbosch,
tel. 073-6136753. Werk:
Afdeling Bouwhistorie,
Archeologie Monumenten,
Bethaniëstraat 4,
5211 LJ 's-Hertogenbosch,
Postbus 12345,
5200 GZ 's-Hertogenbosch,
tel. 073-6155489,
fax 073-6143054

drs K. Emmens,
Kon. Emmalaan 162,
2628 VV Delft,
tel. 015-2572797

drs F.A.C. Haans,
Monumenten Advies Bureau,
Graafseweg 274,
6532 ZV Nijmegen,
tel./fax 024-3786742

ir J.A. van der Hoeve,
Acaciastraat 12 bis A,
3551 BG Utrecht,
tel. 030-2430147

mevr. ir J.M.M. Nuijten,
Stichting Historisch
Boerderij-Onderzoek,
Postbus 649,
6800 AP Arnhem,
tel. 026-3576222,
fax 026-3576231

drs J.M.H. Penders,
Springweg 4,
3511 VP Utrecht,
tel. 030-2318405

dr ing. D.J. de Vries,
Haverstraat 30,
3511 ND Utrecht,
tel. 030-2314503.

Werk: RDMZ, Broederplein

Het tweede jaar van de *HBO+ Opleiding tot Bouwhistoricus* aan de Hogeschool van Utrecht draait op volle toeren. De uit Ronald Stenvert, Jan van der Hoeve en Leo Wevers bestaande klankbordgroep doet er alles aan om deze opleiding in goede banen te leiden. Het Ministerie van OCW heeft afwijzend gereageerd op ons voorstel de bouwhistorie te brengen onder de reikwijdte van het *Verdrag van Valletta* ('creatief gevonden, maar ...'). Het SBN-bestuur heeft hierop gereageerd met de brief die op pagina 5 is afgebeeld.

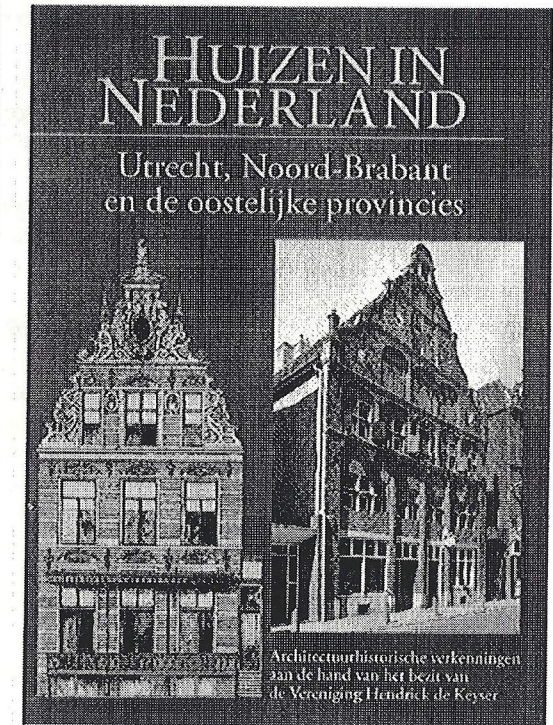
Over het samenstellen van een *Leerboek Bouwhistorie* heeft constructief overleg met de RDMZ plaatsgevonden. Van de kant van de RDMZ liet men doorschemeren dat er bereidheid was in financieel opzicht aan dit project medewerking te verlenen. De SBN heeft te kennen gegeven bereid te zijn zich sterk te maken voor de verdere financiering. Op een subsidieverzoek reageerde de Dienst inmiddels in positieve zin. Over de inhoudelijke uitwerking van het project vindt thans nader overleg plaats. Van de bij de Rijksgebouwendienst (Bureau Rijksbouwmeester) levende plannen om naar aanleiding van de publicatie van de Richtlijnen voor het Bouwhistorisch Onderzoek een symposium te organiseren werd (nog) niets naders vernomen. Ongetwijfeld zal de daar bestaande grote werkdruk daaraan debet zijn. Hopelijk komt het er toch van, want het gaat om een zaak die van groot belang is voor de wijze waarop met monumenten zal worden omgegaan. Ook binnen de molenwereld neemt niet alleen de belangstelling voor de bouwhistorie toe maar breekt het inzicht door dat molenrestauraties vaker (altijd?) uitgevoerd moeten worden op basis van een bouwhistorische rapportage. De Technische Dag, die de Vereniging De Hollandsche Molen elk jaar in november pleegt te organiseren, stond dit jaar in het teken van het bouwhistorisch onderzoek

41, postbus 1001, 3700 BA
Zeist,
tel. 030-6983211,
fax 030-6916189

adres secretariaat SBN:
Archeologisch en
Bouwhistorisch Centrum
Het Pandhuis, Zwaansteeg 11,
3511 VG Utrecht,
tel. 015-2120051
giro 273441

*Het vierde en laatste deel
in de reeks 'Huizen in
Nederland'.*

in relatie tot het molenbehoud. Koos Steehouwer gaf een algemeen overzicht van de inhoud van het vak, Nico Jurgens trad als molenbouwhistoricus meer in detail. Een initiatief, waarvoor de SBN De Hollandsche Molen erkentelijk is. Tijdens de *KNOB-studiedag* op 8 december j.l. over het woonhuis in Nederland naar aanleiding van de afronding van de door de *Vereniging Hendrick de Keyser* geïnitieerde vier publicaties over het huizenbezit van de vereniging werd veel aandacht besteed aan het bouwhistorisch onderzoek. Koos Steehouwer was één van de inleiders. De Vereniging Hendrick de Keyser moge ook op deze plaats worden gecompimenteerd met het voltooien van deze reeks. Dan graag uw aandacht voor twee naamsveranderingen. Het ons zo vertrouwde *IBID* gaat verder onder de naam *BAAC bv, onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur en Cultuurhistorie*. Het nieuwe adres in 's-Hertogenbosch luidt Van Tuldstraat 7, 5211 TG, tel./fax 073-6136219. Het adres in Deventer blijft luiden Hofstraat 4-6, 7411 PD, tel. 0570-670055, fax 0570-618430. 'Een nieuwe naam, maar de bekende kwaliteit. BAAC BV, tot uw dienst!', aldus het mutatiebericht. Het bureau van Chris Kolman c.s. heet sinds enige tijd *Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis (BBA)*. Het

bureau is gevestigd in het pand Boomstraat 30 te Utrecht. Veel succes in de nieuwe constellatie toegewenst!

De Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond is gestart met een *platform* van de organisaties, die zich bezighouden met onderzoek op het terrein van het materiële cultuurbehoud. Een circulaire van KNOB-voorzitter Borger daarover treft u in deze Nieuwsbrief aan.

Als datum voor de *donateursdag 2001* is gekozen voor zaterdag 16 juni. De bijeenkomst zal in Arnhem worden georganiseerd. Nadere berichten volgen.

De actualisering van het monumentenregister

In onze 25e Nieuwsbrief gaven wij aan dat onderwerp nog eens aandacht door enkele door de (inmiddels oud-)voorzitter van het Cuypersgenootschap Wies van Leeuwen aangeleverde 'merkwaardigheden' uit het register te publiceren. Een bijdrage van Elisabeth Stades over dit onderwerp volgde in Nieuwsbrief nr. 26. Het is mij gebleken, dat de eerste bijdrage slecht gevallen is bij de RDMZ. 'Wij zijn er druk mee in de weer. Wij weten dat er veel niet klopt, maar daar gaan wij nu juist wat aan doen. Onheus om nog eens zout in de wonde te wrijven', zo ongeveer luidde de klacht. Mocht ik een of meer RDMZ-functionarissen door mijn stukje op hun tenen getrapt hebben, dan spijt mij dat. Men mag bij de RDMZ van mij aannemen dat zoiets nimmer in mijn bedoeling ligt. Ik ga er immers van uit dat RDMZ én SBN in beginsel aan hetzelfde touw trekken. Doel van de berichtgeving was, naast het warm houden van de zaak, om (zoals ik in Nieuwsbrief nr. 25 schreef) 'geheel ten overvloede nog eens duidelijk te maken hoe nodig het is dat het register opnieuw wordt geformuleerd. En om te laten zien dat verantwoorde redengevende omschrijvingen niet te maken zijn zonder bouwhistorisch onderzoek'. De SBN blijft daarom uitzien naar nadere RDMZ-berichten over de actualisering van het monumentenregister. Hopelijk valt spoedig het Plan van Aanpak, samen met de RDMZ-brochure over de actualisering bij ons in de bus.

Rest mij allen die betrokken zijn niet alleen bij het bouwhistorisch onderzoek in het bijzonder maar ook bij de monumentenzorg in het algemeen een goed Nieuwjaar toe te wensen. Moge 2001 voor onze monumenten zowel qua exterieur als qua interieur een behoudend jaar worden!

Gijs van Herwaarden, voorzitter van de SBN, december 2000

Rechts een afschrift van de brief die de SBN naar de Staatssecretaris stuurde in verband met de afwijzing op het voorstel om de bouwhistorie binnen de reikwijdte van het Verdrag van Valletta te brengen.

Utrecht, 19 januari 2001

Aan de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen
de heer dr F. van der Ploeg
Postbus 25 000
2700 LZ Zoetermeer

betreft: Verdrag van Valletta

Mijnheer de Staatssecretaris,

Wij namen met teleurstelling kennis van uw brief van 28 september j.l., kenmerk DCE/00/36373 inzake het Verdrag van Valletta, waarmee u reageerde op onze brief over dat onderwerp van 4 augustus j.l. Welke betekenis wij moeten hechten aan uw waardering voor de zienswijze van de SBN kunnen wij niet vaststellen. Wel kunnen wij vaststellen dat u de zienswijze van een van uw ambtsvoorgangers, dat sprake zou zijn van een 'creatieve redenering', overneemt.

Van creativiteit van onze kant is echter geen sprake. Wij hebben ons strikt gehouden aan de tekst van het Verdrag van Malta (artikel 1, lid 3), zoals wij ook in onze brief hebben aangegeven. Het zoeken van aansluiting bij een structuur, die in tal van andere Europese landen vanzelfsprekend is, lijkt ons niet 'creatief', maar getuigen van een bredere mentaliteit en een bredere benadering van het erfgoed dan die zich in de Nederlandse situatie voordoet. Die situatie wordt inderdaad gekenmerkt door een - in onze ogen onjuiste - strikte scheiding tussen het bovengrondse en het ondergrondse erfgoed. In de laatste jaren is die strikte scheiding echter aan het vervagen. Dat komt onder meer tot uitdrukking in het streven van de rijksoverheid de werkzaamheden van de RDMZ en de ROB nauwer op elkaar te laten aansluiten. Maar ook de ontwikkeling van de bouwhistorie tot een zelfstandige discipline draagt daartoe bij, zoals wij hebben betoogd. De zinsnede over 'de sterker ontwikkelde zijnde infrastructuur rond de gebouwde monumenten - ook al door de veel langjarige aandacht daarvoor' is voor ons onduidelijk. Daar gaat de discussie toch niet over? De infrastructuur rond de gebouwde monumenten is toch niet gelijk te stellen aan archeologisch en bouwhistorisch onderzoek? Vervolgens geeft u in het tweede deel van uw brief aan wat u met de implementatie van het Verdrag van Valletta beoogt: het vergroten van de publieke belangstelling voor de archeologie. De verbreding van de implementatie tot de bouwhistorie zou die doelstelling belasten.

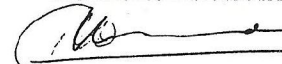
Dat de verbreding van de publieke belangstelling voor de archeologie de doelstelling was van het Verdrag van Valletta, is ons ongaan. In uw brief van 17 april j.l. aan de Tweede Kamer lezen wij iets anders, nl. het streven 'het archeologiebestel te herzien, opdat betere waarborgen worden geschapen voor het veiligstellen van historische informatie door middel van verantwoord archeologisch onderzoek'. Bij die ons aansprekende stellingname sloten wij aan met het pleidooi het belang van het bouwhistorisch onderzoek niet uit het oog te verliezen en dat onderzoek op één lijn te stellen met archeologisch onderzoek. Immers het bouwhistorisch onderzoek richt zich niet als het oudheidkundig bodemonderzoek op 1. signalering, 2. documentatie, 3. waardstelling, 4. advisering en 5. publicering (ten behoeve van het vergroten van kennis).

Het staat u uiteraard vrij een andere mening dan de onze te koesteren, maar de argumentatie, waarop u onze stellingname afwijst, vindt naar ons oordeel niet zijn grondslag in de nota's van uw Ministerie, zoals de Nota Belvedere, of in de Verdragstekst. Ook komt die argumentatie niet overeen met de intentie van het Verdrag, zoals wij die hebben gelezen. Deze argumentatie doet geen recht aan de ernst van ons betoog. De bijdrage, die de bouwhistorie levert aan de verdieping van de kennis en het verschaffen van historische informatie en daardoor aan een beter behoud en een verantwoord herstel van het culturele erfgoed, wordt naar onze mening niet op waarde geschat. Juist vanwege de door u zo stimulerend en enthousiast uitgedragen gedachten en ideeën uit de Nota Belvedere hadden wij gehoopt op een wat genuanceerdere benadering van onze visie.

En afschrift van deze brief zenden wij aan:

- de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal
- de Vaste Commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal
- de Rijksdienst voor de Monumentenzorg
- de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
- de Raad voor Cultuur
- de Rijksgebouwendienst
- het Bureau Rijksbouwmeester
- de Vereniging van Nederlandse Gemeenten
- de Stichting Nationaal Contact Monumenten
- de Stichting voor de Nederlandse Archeologie
- het Convent van Gemeentelijke Archeologen.
- de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond.

Hoogachtend,
namens het bestuur van de
STICHTING BOUWHISTORIE NEDERLAND

Mr G.W. van Herwaarden,
voorzitter

Congressen, symposia, tentoonstellingen

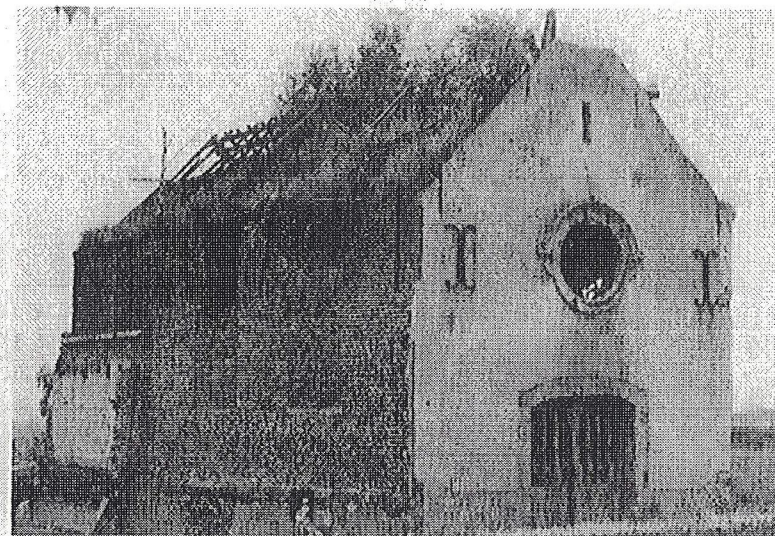
'Arbeitsgemeinschaft für Haus- und Gefügeforschung'

Op 17 en 18 maart aanstaande organiseert de 'Arbeitsgemeinschaft für Haus- und Gefügeforschung' haar twaalfde congres in Museumdorp Cloppenburg, halverwege Emmen en Bremen. De Arbeitsgemeinschaft is een werkgroep van bouwhistorisch geïnteresseerden in de Interessengemeinschaft Bauernhaus en is tegelijk een Regionalgruppe van de Arbeitskreis für Hausforschung. Het congres bestaat uit een dag met lezingen (17 maart) en een excursiedag. Voor degenen die al op 16 maart naar Cloppenburg komen, bestaat de mogelijkheid om vanaf 16.30 uur gemeenschappelijk het museum te bezoeken. Het thema van het congres is 'Auf den Spuren der Bauleute. Historische Bau- und Ausstattungsgewerke'. Centraal staat de vraag hoe huizen in het verleden werden gebouwd en wie daaraan meewerkten. Bijzondere aandacht gaat daarbij uit naar het historische bouwproces, met al de daarbij betrokkenen. Hierbij komen verschillende aspecten aan de orde: van sporen aan constructies, waaraan de bouwvolgorde kan worden afgelezen, tot interieurafwerking, kleur en zaken als verwarming en watervoorziening. Archiefbronnen, zoals contracten, rekeningen of in privé-bezit of in musea bewaarde tekeningen van handwerklieden kunnen daarbij aan de orde komen. Het veld van mogelijk te behandelen ambachtlieden is breed: van metselaars, timmerlieden en steenhouwers, tot schilders en dakdekkers. Hierbij zal steeds worden gepoogd een combinatie van archivalische en bouwhistorische bronnen te presenteren. Tijdens de excursie tenslotte zullen in het kader van het congressthema voorbeelden uit de zestiende tot achttiende eeuw worden bekeken. Het definitieve programma zal op een later tijdstip bekend worden gemaakt.

Wie deel wil nemen aan het congres of een voordracht wil houden, kan zich tot 31 januari opgeven bij: Museumdorp Cloppenburg, Postfach 1344, D 49661 te Cloppenburg.

De congreskosten (incl. excursie) zijn ongeveer DM 50,-. De overnachting zal door de deelnemer zelf geregeld moeten worden. Informatie over hotels kunt u verkrijgen bij de: Tourist-Information Cloppenburg, Eschstraße 29/Am Marktplatz, D-49661 Cloppenburg. Tel. 0049-4471/15256 oder 19433. E-mail: kreishaus@lkclp.de

Gabri van Tussenbroek

Kapel Onze-Lieve-Vrouw [zonder]-Bijstand te Zottegem (Godveerdegem): Is dit een voorbeeld van natuur- dan wel stedenschoon? Uit het tweemaandelijks tijdschrift Land in zicht nr. 5 (69)2000 van de Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon.

Bouwblokinventarisatie in de Lage Landen (Colloquium in Gent van 21 oktober 2000)

Studies over monumenten en aanbevelingen voor beleid ontspruiten in België, evenals in Nederland, dikwijls uit de koker van particuliere organisaties. Extra handicaps voor de Belgen zijn de politieke invloed op de ondoorzichtige ambtenarij en de soms merkwaardige vrijheid van aannemers bij restauraties. Onder zulke omstandigheden kan het verfrissend zijn met 'liefhebbers onder elkaar' op de vrije zaterdag bijeen te komen. Aanleiding was de 90ste verjaardag van de Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon (KVNS Antwerpen) en het eren van de Gentse Vereniging voor Stadsarchologie met een prijs.

Direct na de oprichting in 1910 verzette Natuur- en Stedenschoon zich met succes tegen de afbraak van de huizen aan de noordzijde van de O.L.V. Kathedraal in Antwerpen. In 1924 begon de vereniging met inventarisaties van huizenblokken, o.a. in de Gildekamerstraat. Oude gebouwen ziet men als deel van een omgeving in een grotere context. Net als bomen behoren monumenten tot het natuurlijke milieu en zijn ze veel meer dan alleen voorgevels. Veranderingen

gen in een bouwblok mogen daarom niet anders dan na een grondige inventarisatie uitgevoerd worden, zo stelde Rutger Steenmeijer, voorzitter van de KVNS. Historische gebouwen zijn geen persoonlijk eigendom maar vormen een onvervangbare nalatenschap. Kennis over het cultuurbezit hoort niet elitair, binnen één bepaalde kring te blijven. De vereniging werkt daarom aan voorlichting, een publiek draagvlak, integratie, tenstoonstellingen, publicaties en verspreiding richting ambtelijke kanalen.

Op haar beurt roemde Marie-Christine Laleman, stadsarcheoloog van Gent, de vrijheidszin van de Gentse burgers die in hun bijnaam 'stroppendragers' tot uiting komt. De opstand van de Gentse burgerij in 1539 leidde tot uiterste vernedering: op de knieën, in hemd, met een strop om de hals moesten zij de keizer in 1540 om vergiffenis vragen.

Hierop volgde een definitie van wat een bouwblok is: een gebied dat ogenscheinlijk door openbare ruimten begrensd wordt. Dat kan vroeger anders geweest zijn, zo blijkt uit het voorbeeld van het Hof Ter Walle waar de zojuist genoemde keizer Karel V resideerde. Laleman onderscheidt drie dimensies ten aanzien van het bouwblok. Met de verticale dimensie bedoelt ze de ontleding van één enkel perceel, met de horizontale de context en afbakening en met de tijdsdimensie als derde factor de chronologische ontwikkeling.

Om de bouwgeschiedenis te bepalen mag men beeldbronnen alleen gebruiken in relatie met andere bronnen; de samenhang of synthese is een interdisciplinaire aangelegenheid. Zo'n veelzijdige en veelomvattende benadering leidt dikwijls tot kritiek van de afzonderlijke disciplines (te veel aandacht voor dit of dat). Het loskoppelen van die invalshoeken leidt echter tot het nog minder te apprieciëren 'langs elkaar heen werken'. Verder vraagt Marie-Christien zich af welke zin het genereren van kennis heeft als de bescherming van de bron (het gebouw) daarmee geen gelijke tred houdt. Als archeoloog heeft Laleman meer affiniteit met bouwhistorie dan met de klassieke kunstgeschiedenis die selectief alleen 'hoogtepunten' beschrijft.

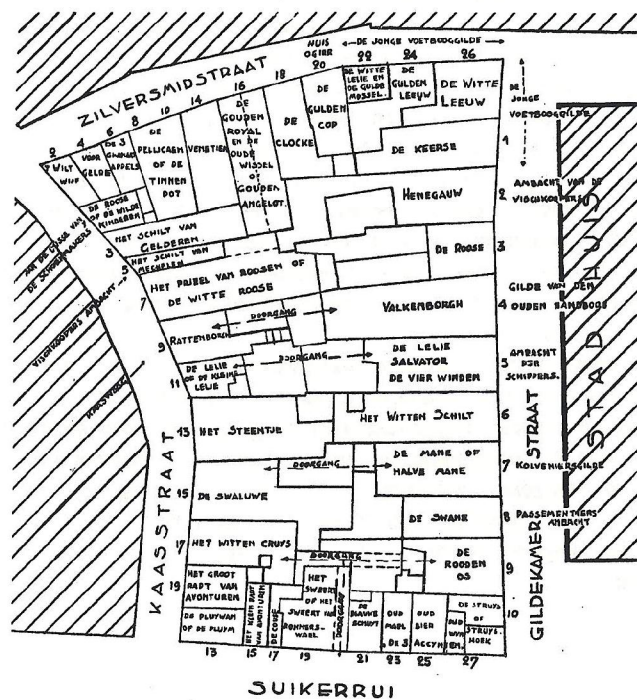
Zeer nuttig voor professionele en vrijwillige onderzoekers is de handleiding *Huizenonderzoek in Gent*, om de weg in het archief te vinden. Hiervan verschijnt in 2001 een verbeterde druk. Via allerlei kanalen wordt informatie gegenereerd maar wie zorgt voor bundeling en implementatie op bijvoorbeeld ambtelijk niveau? Publicaties neigen er toe samenvattend van karakter te zijn zodat meer verfijnde informatie ontbreekt, dus de zeggingskracht van gegevens reduceert. Als je niet in staat bent mensen aan de 'kennisbasis' te laten werken, is het invullen van zoiets beperkends als een GIS-systeem niks. Een open mind en interdisciplinair opereren zijn belangrijk, evenals de vraag: waar wordt het erfgoed beter van?

In de reflectie van Rutger Steenmeijer benadrukt hij het belang van sturende coördinatie en integratie. Na een inventarisatie door de Antwerpse Vereniging

voor Grot- en Bodemonderzoek (AVGB) werd een huis aan de Cronestraat naar het openluchtmuseum van Bokrijk overgebracht. Pas later bleek dat men de zijgevel, die een schat aan interieurdecoraties bevatte, vergeten had. Een kritische blik op de eigen inventarisaties uit de jaren '60 leerde dat de waardstellende kwalificaties achteraf voor verbetering vatbaar zijn. Verschuivingen van 'storend' naar 'waardevol' en omissies van 'zeer belangrijke' gebouwen illustreren de tijdgebondenheid van de waardering.

Petra Maclot constateert dat onderzoek meestal pas verlangd wordt als een plan afketst; waarom niet eerder uitgezet? Ze plaatst vervolgens de geschiedenis van een bouwblok bij de Antwerpse Hoogstraat in een groter historisch kader, zelfs ten opzichte van het ontstaan van de stad. Er blijkt een interessante relatie te zijn tussen een 13de-eeuws vrouwenklooster en het aangrenzende perceel van de handelaar Pieter Pot (oorspronkelijk uit Utrecht afkomstig). Voorlopig blijkt de opgedane kennis echter niet te hebben geleid tot een beter beleid.

Onder de titel *'Blokken' in Den Bosch* schetst Ad van Drunen het bouw-blokonderzoek in die stad, een bezigheid die niet vanzelfsprekend was en die tijdens de afgelopen 25 jaar een sterk variërende invulling kreeg. Inmiddels zorgt de vergaarde kennis er voor dat vernietiging op voorhand voorkomen kan

Kaartje van een gesloopt (1937) bouwblok in Antwerpen. In dit blok grenzend aan het stadhuis stond een groot aantal belangrijke gildehuizen. De afbeelding is afkomstig uit een boekje uit 1936 waarmee verontruste burgers (o.a. kunstenaar James Ensor) probeerden sloop van de gebouwen te voorkomen.

worden en dat informatie kan dienen als inspiratiebron voor architecten. Aan de geleidelijke verandering van de stad, 'adaptie van het nieuwe', kwam omstreeks 1900 een abrupt einde toen met nieuwe bouwmethoden grootschalige nieuwbouw mogelijk werd. In het onderzoek o.l.v. Van Drunen zijn circa 450 huizen uitgewerkt in bouwblokken rond de Markt, binnen de eerste stadomwalling. Men werkt in grootschalige kaarten 1:100 waarop allerlei soorten informatie ingevuld worden, zoals over kelders, pothuizen, balklagen, bouwhoogten, functies, hardsteden etc. Zo ontstaat een sociaal-economische topografie. Dankzij maatvastе tekeningen is men in staat de stad driedimensionaal weer te geven. Van Drunen beschouwt het als zijn opdracht en uitdaging te zorgen voor implementatie bij monumentenzorg en stedenbouw, participatie bij planvorming, kennisverschaffing over interieurs, samenwerking met andere disciplines zoals archeologie en historie en te kijken naar soortgelijke initiatieven in het buitenland.

Beleidsmatige aspecten kwamen daarna aan de orde bij monde van Rutger Steenmeijer en Frank Becuwe. Enigszins besmuikt hoor je hoe de Belgen de Nederlandse situatie roemen: de stapsgewijze toepassing van bouwhistorisch onderzoek en de wederzijdse versterking van Ruimtelijke Ordening en cultuurgeschiedenis volgens de nota Belvédère.

Kernpunt van zorgvuldig beleid zouden goede inventarisaties moeten zijn. Vraag is echter: wie stellen deze lijsten op. Ministerieel adviseur Becuwe dringt aan op samenwerking van de verschillende partijen, hoewel er in de waardering van gebouwen op lokaal niveau grote verschillen zijn. De kracht van het beleidsinstrument wordt bepaald door de kwaliteit van de informatie.

Voor wie niet wist wat GIS (Geografisch Informatie Systeem), CAD, DTP, etc. zijn, gaf Philippe De Maeyer (Univ. Gent) een overzichtelijke reeks definities en verklaringen. GIS geeft geen oplossingen maar is een hulpmiddel en leent zich om verschillende invalshoeken te verenigen. Investerings in GIS-apparatuur zijn risicovol zonder garantie omtrent continuïteit en menselijke inbreng ('humanware en orgware').

Tenslotte volgde een wat lauwe discussie onder leiding van architect Bob-O-van Reeth die zich verrast toonde door Van Drunens suggestie om af en toe accenten, bijvoorbeeld hogere nieuwbouw, te realiseren op grond van historische precedenten. Van Reeth vroeg de zaal hoe het oude een architect kan inspireren. Jean Penders attendeerde op een zekere willekeur in deze: de verdichting en ophoging van nieuwbouw aan de Utrechtse Mariaplaats [n.b. door Van Reeth], is een voorbeeld van overrulen wegens economisch belang ten koste van historische herkenbaarheid.

Dirk J. de Vries

Boekrecensies en vermeldingen

René de Kam, *'Een waardig huis der stad'. Twintig eeuwen in en om het Utrechtse stadhuis*. Historische Reeks Utrecht 29. Uitgeverij Matrijs. Utrecht, 2000. 92 pagina's. ISBN 90-5345-174-9. f 29,90

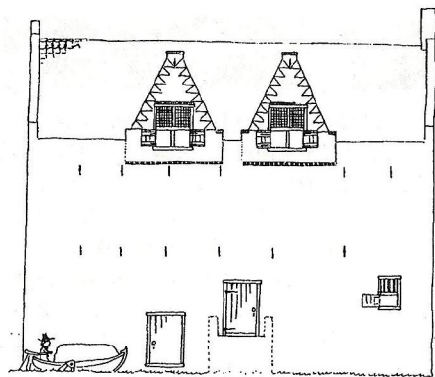
Het zal weinigen zijn ontgaan dat in de periode 1998-2000 in de Utrechtse binnenstad hard is gewerkt aan een ingrijpende verbouwing van het stadhuis. Naar plannen van de Spaanse architect Miralles is het van oorsprong middeleeuwse stadhuis verrijkt met een zoveelste bouwphase, die ervoor moet zorgen dat het 'huis der stad' er weer een tijd tegen kan.

Naar aanleiding van deze verbouwing is in de *Historische Reeks Utrecht* een deeltje verschenen waarin de geschiedenis van het stadhuis en het terrein waarop het staat, uit de doeken wordt gedaan. In een bijzonder vlot geschreven, in kleur geïllustreerd, boekje, worden op zeer inzichtelijke wijze bouwhistorische, archeologische en historische bevindingen gepresenteerd. Auteur De Kam heeft door middel van een aantal vraaggesprekken met de betrokken onderzoekers een verhaal samengesteld, waarbij de verschillende disciplines naadloos op elkaar aansluiten en elkaar aanvullen.

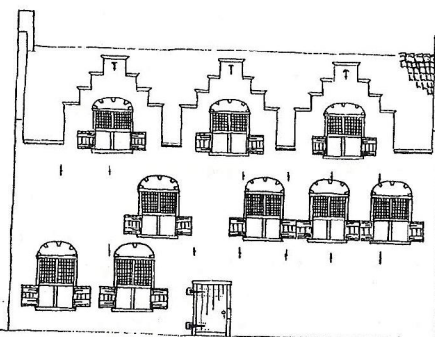
De bindende factor daarbij is de geschiedenis van het stuk grond in het hartje van de Utrechtse binnenstad. Zijn het aanvankelijk vooral archeologische gegevens, naarmate men verder in de tijd komt, neemt de bouwhistorie en de geschreven geschiedenis aan belang toe. Gedegen onderzoek ligt aan het verhaal ten grondslag, hetgeen tot uitdrukking komt in het prachtige illustratiemateriaal: veldwerken, reconstructietekeningen, gefaseerde plattegronden in kleur (met uitklapkaart), interessante vondsten en archeologen en bouwhistorici aan het werk.

De integrale aanpak heeft ook nog eens als voordeel dat het hele tijdvak (twintig eeuwen) evenwichtig aan de orde komt. De titel wordt waargemaakt en de liefhebbers van middeleeuwse bouwgeschiedenis (of eerder) worden op hun wenken bediend. Met daarnaast ruime aandacht voor de lotgevallen van het stadhuis in de zestiende eeuw en later, mét antwoord op de vraag of er tijdens de recente verbouwing nou nog veel middeleeuws werk is verdwenen, is *'Een waardig huis der stad'* een regelrechte aanrader.

Gabri van Tussenbroek

Gevel aan de Voldersgracht

Gevel aan de binnenplaats

Gevel van het achterhuis aan de Voldersgracht en gevel aan de binnenplaats. (ankers en luiken verondersteld). Reconstructietekeningen Leo van der Meule op grond van het bestek uit 1598. Uit: Leo van de Meule, 'Het Rijnslandshuis terug gevolgd in de tijd'

Het Rijnslandshuis teruggevolgd in de tijd: ontledkunst op een Leidse kavel. 2000-1578. Leo van der Meule. Amsterdam, 2000. Uitgeverij Architectura & Natura, 232 pag, kleur en zwartwit-illustraties, gebonden, prijs fl. 70,-. ISBN 90 72381 08 4.

Monografieën vormen een bijzondere categorie binnen de bouwhistorische en architectuurhistorische literatuur. Zij behandelen slechts één gebouw, en daarom ontstaat al snel de indruk dat alle informatie die over dit gebouw traceerbaar is, in de monografie terug te vinden is. Met *Het Rijnslandshuis* is dit niet veel anders, al heeft de auteur, evenals dat recentlijk bijvoorbeeld met het boek over het Kasteel van Breda is gedaan, ervoor gekozen het gebouw in een breder kader te plaatsen door een cultuurhistorische beschouwing in het boek op te nemen.

De auteur heeft het heden als uitgangspunt genomen en van daaruit de lezer mee teruggevoerd in de tijd. In helder en toegankelijk proza wordt een beeld geschetst van het pand aan de Breesstraat 59 te Leiden, dat in 1578 door de

dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland werd aangekocht om daar de bestuurszetel van het hoogheemraadschap te vestigen. Aanleiding voor het schrijven van het boek was de verhuizing van het hoogheemraadschap naar een nieuw gebouw. Het is zonder meer een lovenswaardig initiatief om de bouwkundige geschiedenis van een dergelijk gebouw te schrijven, al moet hier meteen bij worden gezegd dat het boek van Van der Meule niet het eerste is dat over het Rijnslandshuis is geschreven. In 1979 verscheen al *Rijnslands huis 1578-1978*, door G. 't Hart, in 1987 gevolgd door het boek *Tot hun Contentement gemaect; het kunstbezit van het Hoogheemraadschap van Rijnland*, door S.B. van Raay, W.P. Spies en R. van Zoest, dat aan het roerend kunstbezit en het interieur van het Rijnslandshuis is gewijd. Ook kleinere publicaties zijn het huidige boek al voorgegaan. De reden voor een nieuwe monografie was het feit dat het boek van 't Hart al lang is uitverkocht en dat het inmiddels ook op een aantal punten verouderd zou zijn. Bovendien, zo stelt de auteur, zijn we 'sinds zijn onderzoek veel meer te weten [...] gekomen over het bouwen in vroeger tijd, ook in een stad als Leiden'.

Het boek is opgebouwd uit zeven hoofdstukken. Na een uitgebreide beschrijving, volgt een hoofdstuk over restauraties in de twintigste en negentiende eeuw, over de vroegere geschiedenis van het gebouw, de geschiedenis van de kavel aan de hand van kaartmateriaal, een puntsgewijze behandeling van het bestek uit 1598, een beschouwend hoofdstuk over de Hollandse renaissance en een hoofdstuk over het oudste huis. Dit alles is vervat in een nadrukkelijke en uitgesproken vormgeving, zonder dat deze echter de leesbaarheid aantast. Het boek oogt mooi, en aardige typografische vondsten, zoals de paginanummering (die als een peilschaal steeds wat lager zakt naarmate men verder in het boek komt) dragen hiertoe bij (1). Het enige minpunt betreft de afbeeldingen die in de vluchtkolom zijn opgenomen. Deze zijn van een dergelijk klein formaat dat de informatie nagenoeg volledig verloren gaat.

Over de inhoud van het boek is wel wat meer te zeggen. Dan hebben we het niet in de eerste plaats over een aantal storende fouten (bestek 1698, moet zijn 1598, bijschrift p. 74/75, dubbel afdrukken van foto's of tekeningen, zoals op p. 96 en p. 113, bekleding van het Leidse stadhuis is niet van Bentheimer zandsteen maar van Obernkirchner (p. 205), verkeerd geplaatste plattegronden op p. 207). Een ander storend punt, waar eveneens geen halszaak van zal worden gemaakt is de rammelende bronvermelding. Er is voor gekozen om geen noten te gebruiken, het goede recht van de auteur, waar al te dikwijls meewarig over wordt gedaan vanuit wetenschappelijke hoek. Wat wel storend is, is dat wordt verwezen naar concrete onderzoeken, zoals *het onderzoek* van Koldewey, zonder dat dit achter in het boek is terug te vinden. Over welke Koldewey en over welk van diens onderzoeken gaat het? Ook een publicatie als *Het Nieuwe Ornament*, wel

genoemd in de tekst (p. 199) staat niet in de bibliografie. Nu zit niemand op een verwijzing naar de genoemde publicatie te wachten (iedereen die zich met zestiende-eeuws bouwen bezig houdt, kent het boek immers) maar het geheel doet hierdoor wel enigszins willekeurig aan.

Alle goede wil ten spijt, doen de opzet van het boek, de pretentie ervan en de uiteindelijke uitwerking de wenkbrauwen eveneens fronsen. Wat is er namelijk aan de hand? Het boek wordt gepresenteerd als een bouwhistorische studie, door een bouwhistoricus geschreven (p. 11). Dit veronderstelt een zekere benadering, waarbij primair bouwhistorische methoden zijn gebruikt: opmeten, tekenen, interpreteren van bouwsporen et cetera. Dit is echter niet het geval. Methodisch gezien betreft het in hoofdzaak een traditioneel architectuurhistorische publicatie. Zonder een oude, zinloze discussie op te willen rakelen, is hierbij wel sprake van een duidelijk onderscheid in benadering. In het boek, waarvoor de auteur ruim de tijd heeft gehad (p. 11) ontbreken duidelijke tekeningen van een groot aantal onderdelen. Zo heeft het huis een interessante kap, waarbij een summiere plattegrond en een mooie, maar niet voldoende verhelderende foto het enige afbeeldingsmateriaal vormen. Iets dergelijks geldt voor de plattegronden en doorsneden van het hele pand. Het boek bevat veel visuele informatie, maar hierbij wordt de indruk gewekt dat deze eerder is opgenomen omdat deze voorhanden was, dan dat tekst en beeld duidelijk op elkaar zijn afgestemd. Bovendien is datering van bouwonderdelen niet of nauwelijks gebaseerd op bouwhistorische waarneming, noch is er bijvoorbeeld dendrochronologisch onderzoek uitgevoerd. In plaats daarvan is het verhaal vrijwel geheel gebaseerd op archiefbronnen, waardoor het geheel een sterk architectuurhistorische indruk maakt.

Beschouwen we het boek echter als een architectuurhistorische studie, dan vallen eveneens hiaten op. Zo wordt de betrokkenheid van Lieven de Key bij de vernieuwing van het huis in 1598 vrijwel onbehandeld gelaten, terwijl dit in architectuurhistorisch opzicht juist een bijzonder interessante kwestie betreft (2). Een soortgelijk bezwaar doet zich voor met betrekking tot de betrokkenheid van Pieter Post bij de verbouwing van het interieur van het Rijnlandshuis in de jaren vanaf 1650. De rol van een van de meest vooraanstaande zeventiende-eeuwse architecten, die tussen 1645 en zijn dood in 1669 als vaste architect van het Hoogheemraadschap te beschouwen is, en wiens relatie tot de opdrachtgever dus allerminst van ondergeschikt belang is geweest, wordt nagenoeg onder het tapijt geveegd. Op deze manier is het voor zowel bouw- als architectuurhistoricus wel even slikken, als blijkt dat in beide disciplines zoveel krenten uit de pap onbelicht zijn gebleven.

Bij deze bedenkingen rijst vanzelfsprekend de vraag wat de publicatie toevoegt aan eerdere publicaties over het gebouw. Met name de vergelijking met de monografie van 't Hart uit 1979 dringt zich op. Beperken we ons daarbij tot het bestek, dat in de publicatie van Van der Meule prominent in een apart hoofdstuk wordt gepresenteerd, dan zien we dat Van der Meule, anders dan 't Hart, het bestek van een toelichting heeft voorzien. Wat hierbij werkelijk als een gemis wordt ervaren, is het ontbreken van tekeningen bij de tekst (3). Ondanks de uitleg in hedendaags Nederlands, vergt de auteur in dit hoofdstuk erg veel van de lezer. Bovendien wordt er in de bespreking van het bestek van uitgegaan dat hetgeen in het bestek is vermeld, ook daadwerkelijk is uitgevoerd. Bewijs hiervoor ontbreekt dikwijls.

Daarbij gevoegd dat in het boek nauwelijks reflectie plaatsvindt, met name met betrekking tot het werk van Archivaris 't Hart, blijft het voor de lezer verborgen waar nu werkelijk de meerwaarde van een nieuwe publicatie in schuilt. Dit is jammer, zeker gezien de aandacht die ontgeenzeggelijk aan het boek is besteed.

Noten:

1. Onlogisch is echter het feit dat de 'peilstok' tot 270 loopt, en het boek bij 232 ophoudt.
2. Zie hierover G. 't Hart, *Rijnlands Huis 1578-1978*. Leiden, 1979, p. 35 e.v. Ook de briefwisseling tussen Daniel van der Meulen en Lieven de Key blijft in het boek onvermeld.
3. Een van de zeer weinige tekeningen in dit hoofdstuk is een uit Haslinghuis-Janse overgenomen bolkozijn, dat met het glas boven en het opvallend luik onder!, dus als mislukt kloostervenster, op zijn kant is weergegeven.

Gabri van Tussenbroek

Opleidingsplaats Bouwhistorie

Bij de bouwhistorische dienst in Den Bosch is per 1 januari 2001 een betaalde (minimum-loon) opleidingsplaats vacant. De opleiding duurt twee jaar en bestaat uit werkweken van vier dagen praktijk en een dag theoretische scholing. Het praktijkwerk omvat opmeten van gebouwen, documenteren van bouwsporen en uitwerken van de veldwerken, onder leiding van de gemeentelijke bouwhistoricus. De scholing vindt plaats bij een van de part-time opleidingen op MBO (Willem I College Den Bosch) of HBO (Hogeschool Utrecht) niveau, of mogelijk op academisch niveau. Belangstellenden kunnen contact opnemen met A. van Drunen, tel. 073-6155489.

Bouwhistorisch Platform

Platforms 2001

Voor het jaar 2001 zijn de platforms op de volgende data gepland:

14 februari

11 april

6 juni

29 augustus

10 oktober

12 december

De bijeenkomsten worden gehouden in de landbouwschuur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist, van 14.00 tot 17.00 uur.

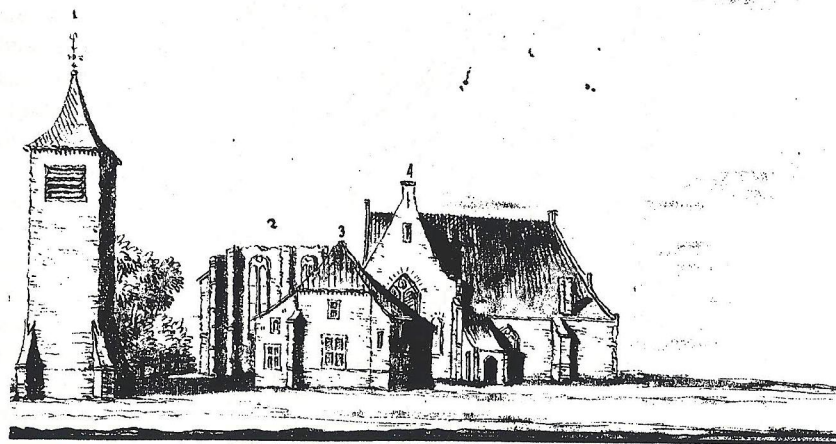
Bouwhistorisch Platform 6 september 2000

Wijnand Bloemink - De voormalige klokketoren te 's-Heerenberg

Bij de Hervormde kerk van 's-Heerenberg, die met zijn westgevel aan de gracht om de voorburch van het Slot Berg grenst, is in 1496 een vrijstaande houten klokketoren gebouwd, bekend van drie 18de-eeuwse afbeeldingen, die in 1821 weer is gesloopt.

Het schip van de kerk, ontdaan van zijn zijbeuken en in 1845 tot kosterwoning verbouwd, dateert vermoedelijk van na de verheffing tot parochiekerk in 1399 van een waarschijnlijk in 1259 gestichte kapel. Het dwarsschip, nu als kerk in gebruik, dateert uit de 15de eeuw. In 1943 zijn delen van een eenbeukig koor opgegraven en van een veel groter driebeukig koor, in 1477 opgetrokken van tufsteen, waarschijnlijk sloopmateriaal van de 12de-eeuwse ronde donjon van het Slot. Na zware schade in de 80-jarige oorlog zijn schip en dwarsschip herbouwd in 1610-'12. In 1925-'26 is de kerk gerestaureerd, waarbij aan de noordzijde van het schip een nieuwe consistoriekamer werd aangebouwd.

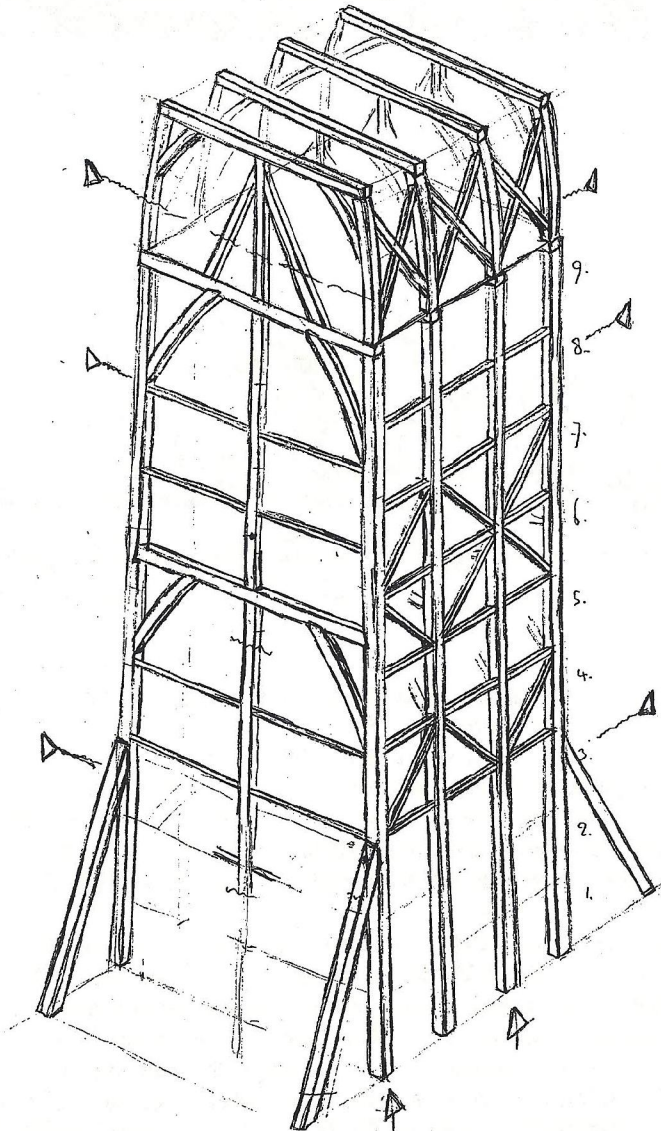
Na de sloop van de klokketoren werden de drie in 1496 door Geert van Wou gegoten klokken (die nu in de toren van de in 1898 voltooide R.K. kerk van architect Tepe hangen) opgehangen in de kap van het schip. De gesloopte klokkestoel werd daartoe - met ingekorte stijlen - herplaatst tussen de trekbalken en de dekbalken van de jukspanten uit 1610-'12. Gedeelten van zes stijlen van de klokketoren werden daarbij toegevoegd. Dendrochronologisch onderzoek leverde de jaren 1495/96, 1498/99 en 1499±6 op. In de kerkmeestersrekening van 1496 wordt de klokketoren niet genoemd, wel het gieten van de klokken en het aanslepen van drie 50 voet lange stijlen uit het bos, elk door drie paarden te trekken.

De Kerk tot 's-Heerenberg
1 de klokketoren 2 vervalle koor 3 het schoor 4 de kerk van de Nooit-zijde
P. Heilmann 1779
ad vivum: W. Heilmann
Luitj. Max. De Raat

Van vier 4 meter lange stijl-gedeelten waren drie afkomstig van hoekstijlen en één van een tussenstijl; hun zwaarte verloopt van 30 x 30 tot 29 x 29 cm. Andere gedeelten verlopen van 36 tot 33 en 30 cm of zijn overlangs doorgezaagd hergebruikt. De hoekstijlen hebben een keep voor een schoor aan de buitenzijde; de oude afbeeldingen laten aan de torenvoet een dergelijke verbreding zien. Uit de pengaten voor tussenbalken blijkt, dat de stijlen iets schuin naar binnen hebben gestaan; verder zijn er pengaten voor regels en schoren.

De klokketoren had vermoedelijk een stenen voet, waarop hoge portalen waren geplaatst, die de eigenlijke klokkestoel droegen. De oude afbeeldingen laten verder een achtkante spits zien en suggereren een bekleding met leien, waarvoor echter maar marginale aanwijzingen zijn gevonden. De toren kan 20 meter hoog zijn geweest. De constructie wijkt nogal af van nog bestaande houten klokhuizen (Enkhuizen, Sneek) en lijkt vrij zwak. Inderdaad zijn er kepen gevonden voor secundaire versterkingen en is bekend, dat de toren in 1617 onder handen is genomen. Voor een algehele reconstructie op papier zijn de overblijfselen helaas te gering.

Schetsmatige reconstructie van de verdwenen klokhuis te 's-Heerenberg. Van deze houten toren uit 1496 zijn een aantal stijlen en het bovenste gedeelte bewaard gebleven in de kerkkap. Tekening Wijnand Bloemink

Dirk de Vries - Eén en ander over de oudste Zwolse woonhuiskappen

Een afzegging noopte de platform-voorzitter zelf in de ontstane lacune te voorzien. De oudste kappen van Zwolle dateren alle van na de stadsbrand van 1324. De stad werd doorsneden door de Aa, waarlangs goederen en producten werden aangevoerd en verhandeld. Zo ook aan de Oude Vismarkt. Nr. 4/6, een huis met vrijstaande zijmuren, heeft een sporenkap met twee haanhouten per sporenpaar, alles van sterk rechthoekige doorsnede. Het langverband, met twee stijlen tot in de nok, dient eerder voor vergroting van de stabiliteit dan van het draagvermogen van de kap. Ook nr. 10, waar 20-ste eeuwse spanten en een betimmering op zolder alle ouderdom bedekken, blijkt een oude kap te hebben, gedekt met oude golfspanen. Sporen en haanhouten hebben een sterk rechthoekige doorsnede. Oorspronkelijk hadden de sporenparen elk twee of zelfs drie haanhouten. Een langverband ontbreekt. De haanhouten hebben gesneden telmerken; links is steeds één van de merkstrepen gebroken, een kenmerk dat ook de schipkap van de Bethlehemkerk (gebouwd tussen 1333 en '67) vertoont. Uit welk jaar dateert de kap? Ieder mag raden wat het dendrochronologisch onderzoek zal opleveren.

Wat verderop om de hoek heeft het huis Grote Markt 3 (in onderzoek bij André Viersen) een sporenkap met in doorsnee sterk rechthoekige sporen en haanhouten uit 1360 (d). Er zijn kepen voor een verdwenen tweede haanhout per sporenpaar. Mogelijk rustten die tweede haanhouten op flieringen; in dat geval zijn de (niet meegenummerde) jukspanten, waarvan de dekbalken eindigen in lippen met een pingat voor de bevestiging van een spoor, oorspronkelijk. De windschoren zijn echter zowel tegen de jukbenen als tegen de flieringen gespijkerd. Het buurhuis Grote Markt 4 uit 1394 (d) is het vroegste voorbeeld van een 'normale' jukkenkap met in doorsnee vierkante sporen. Er zijn links-gebroken telmerken, waarbij steeds alle merkstrepen de gebroken vorm hebben. Dit verschijnsel geldt als relatief jong. In de nok van de laatste sporenparen is een balkje aangebracht als koppeling met de achtergevel. Dit is normaal voor Zwolle, evenals het voorkomen van strijkspanten.

Dik Berends

Bouwhistorisch Platform 25 oktober 2000

Gabri van Tussenbroek - De collectie historische bouwfragmenten van de gemeente Zaltbommel

In het Maarten van Rossummuseum te Zaltbommel bevindt zich een verzameling bouwfragmenten oorspronkelijk afkomstig uit de Oudheidkamer. De collectie bestaat o.a. uit gevelstenen, schouwen en onderdelen van de St. Maartenskerk.

Deze werden in 1932 al gedeeltelijk beschreven door F.A.J. Vermeulen in de Geïllustreerde Beschrijving van de Bommelerwaard. Bij de meeste stukken ontbreekt echter de context. Diverse gebouwonderdelen zijn aangebracht in de gevel van het Maarten van Rossumhuis, bijvoorbeeld rond de ingang en de boogtrommels.

De verzameling bestaat uit 45 objecten uit de tijdsperiode tussen 1450 en 1950. Deze zijn opgeslagen in een stellingkast, in een schuur en bevinden zich ten dele in de buitenlucht. Na een dag inventariseren kon Gabri het volgende constateren. De bouwfragmenten zijn een waardevol onderdeel van de museumcollectie en van belang als wetenschappelijke studieverzameling. Interessant is bijvoorbeeld het natuursteengebruik en ook het kleurgebruik op de natuursteen. Maar de omstandigheden waarin de collectie zich bevindt zijn zorgwekkend, met name door het plaatsgebrek in huis en door schade, aangericht door vocht en vorst bij de buiten het museum opgeslagen stukken.

De vraag is hoe de problemen in de toekomst op te lossen. Een optie zou kunnen zijn de collectie onder te brengen bij een te stichten Nederlands Museum van bouwfragmenten. Een groot nadeel zou zijn dat de onderdelen van de oorspronkelijke plaats van herkomst worden losgemaakt. Het verdient de voorkeur de stukken ter plekke bij elkaar te houden. Daar tegenover staat dat bij kleinere musea de ruimte, de bewaaromstandigheden, het ontbreken van deskundigheid en de financiële middelen om de collectie te beheren vaak problematisch zijn.

Het Maarten van Rossum-museum te Zaltbommel in 1959. De vele interessante bouwfragmenten staan hier nog op de schappen maar mogen volgens het bordje niet worden aangeraakt

Eva Roëll - Archeologische bouwfragmenten gemeente Breda

De afdeling archeologie van de gemeente Breda heeft een zeer grote verzameling bouwfragmenten. Er bestaat een achterstand in de verwerking van opgravingen. Ook kon onvoldoende aandacht aan bouwfragmenten worden gegeven.

Daarnaast is er sprake van een overbelasting van het depot en wordt selectie en afvoer nagestreefd. In januari 2000 kreeg Eva de opdracht (gedurende zes maanden) een gedeelte van het materiaal te inventariseren (3 van de 66 collecties/opgravingen!). Bij deze praktische, inventariserende aanpak zou de verzameling wetenschappelijk in kaart worden gebracht en worden gelet op aspecten als de productie en herkomst van het materiaal, het referentiekader, de criteria voor een waardering en selectie en tenslotte een selectie worden gemaakt. Nadien zou het Archeologisch, cultuurhistorisch adviesbureau R. Knoop een advies voor beleid en aanpak in de praktijk produceren voor de overheid en andere instellingen.

De problematiek komt overeen met die in Zaltbommel. Afgezien van plaatsgebrek speelt ook het ontbreken van inhoudelijke deskundigheid. In het geval van Breda is bij bouwfragmenten de deskundigheid van een bouwhistoricus vereist, een specialisatie die meestal buiten de aandacht en kennis van een archeoloog valt. Er is sprake van methodische problemen, zoals wat is wetenschappelijk zinvol en verantwoord, hoeveel/wat is nodig voor wetenschappelijk onderzoek, de identificatie en geschiedenis van het materiaal, beleidsmatige kwesties, hoe worden keuzes gemaakt, de toekomst van de collectie.

De drie door Eva onderzochte collecties waren afkomstig van de volgende opgravingen: a. de kloosterkazerne (200 dozen), b. Visserstraat (1 doos), c. Katharinastraat (33 dozen). Door de tijdsdruk is helaas weinig gebruik gemaakt van de kennis van bouwhistorici in Breda. Voor de inventarisatie is ieder stuk natuursteen en bouwkeramiek opgenomen in een databestand, naar voorbeeld van het reeds bestaande programma voor aardewerk. Voor gewicht en omvang van een stuk wordt verwezen naar de referentiecollectie. In de referentiecollectie bevinden zich alle aangetroffen materialen als bakstenen, plavuizen, daktegels, kilkepertegels, golfpannen, vorstpannen, leien etc. met alle aangetroffen maten, kleuren, sporen van productie en sporen van het gebruik (b.v. mortelresten). De natuurstenen bouwfragmenten zijn naar steensoort geordend. Het proces van waardering en selectie verliep in overleg met specialisten (zoals o.a. archeologen, natuursteenspecialisten, specialisten op petrologisch vlak) en is in drie fasen tot stand gebracht: A. Inventarisatie, nog geen selectie. B. Inventarisatie met een eerste selectie. Daarbij zouden een restgroep en niet te identificeren of weinig informatieve fragmenten kunnen wegvallen. Voorlopig is alles bewaard gebleven. C. Inventarisatie en selectie in de toekomst. Daarbij zou een definitieve scheiding kunnen worden gemaakt, waardoor een ruimtewinst

van ca. 40% zou kunnen plaatsvinden en de hoeveelheid keramiek met 25% zou kunnen worden gereduceerd. Problematisch blijft de selectieprocedure en het opzetten van de archiefbestanden. Ook het selecteren en collectioneren is in het algemeen een moeilijke taak. Iedere de taakstelling roept weer andere vragen op, zodat een relatieve keuring en selectie het gevaar inhoudt, dat materiaal door onkunde wordt afgekeurd en afgevoerd.

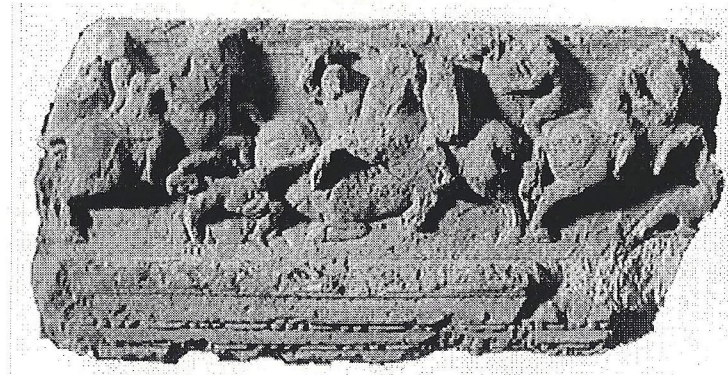
Beleidsmatig is er op het ogenblik nog geen duidelijkheid, de criteria moeten nog duidelijker worden geformuleerd.

Hugo Knook - Kasteel Daelenbroeck, Herkenbosch

Al vele jaren wordt er archeologisch en bouwhistorisch onderzoek verricht naar het kasteel Daelenbroeck te Herkenbosch. Soms door de leden van de NJBG maar meestal door studenten van de afdeling archeologie van de TU Delft. Rob Gruben bijvoorbeeld schreef eind jaren '80 over dit kasteel zijn afstudeerscriptie. Het oorspronkelijke kasteel dateert uit de eerste helft van de 14de eeuw. In de 18de eeuw werd aan de noordkant een vleugel aangebouwd, zodat er een U-vormig gebouw ontstond. Een traptoren in de zuidwesthoek en een doorgang aan de noordoostzijde completeerden het geheel. De bouw is echter nooit voltooid en, gezien een tekening van Jan de Beyer uit 1744, verkeerde het kasteel in het midden van de 18de eeuw in een desolate toestand. De tekening toont de zuidwesthoek van het kasteel. Er bestaan echter twijfels over de natuurgetrouwheid. Van de getekende steunberen zijn nooit resten gevonden. Van het kasteel resten wel de kelder en massieve muren tot een hoogte van 3-4 m (in Vlaams verband gemetseld). Ter hoogte van de begane grond bevinden zich spaarbogen met spitsbogen en schietsleuven. Deze sleuven zijn in verband met een planwijziging dichtgezet, waarbij de grond 1,5 m werd opgehoogd en eveneens 1,5 m hoger nieuwe schietsleuven werden aangebracht. Tijdens de laatste recente opgravingen zijn de aan de voorhof gesitueerde muur en de traptoren omgevallen. Daarbij zijn o.a. hergebruikte bouwfragmenten zichtbaar geworden.

Suzanne Vautier - Verzameling bouwfragmenten kasteel Daelenbroeck

In de zomer van 1997 werd tijdens de opgravingen van het kasteel een waterput gevonden. Daarbij werden hergebruikte en zwaar beschadigde bouwfragmenten zichtbaar. Ook bleek dat de complete traptoren gefundeerd was op gaaf bewaarde mergelblokken, die voorzien zijn van een fries met putti en een versiering met bladgoud. Voor de fundering zijn eveneens onderdelen van kruisvensters toegepast. Grote stukken van stortkokers zijn als dekplaten gebruikt. Het gaat voornamelijk om stukken van mergel, maar ook van hardsteen en aardewerk.

Een van de fraaie 16de eeuwse bouwfragmenten uit Daelenbroeck.

De bouwfragmenten zijn over vijf locaties verdeeld: 1. in het depot TUD, 2. een zolder in Voorburg, 3. bij de eigenaar, 4. in een bouwkeet en 5. ter plaatse in de buitenlucht. Dat betekent, dat het materiaal erg is verspreid, verwijderd van de lokale context en ten dele niet veilig is opgeslagen, met alle nadelen van dien, zoals zoekraken, verwerking, diefstal etc.

In 1999 is een basale inventaris van de bouwfragmenten opgemaakt. Het doel was te inventariseren waar, wat en hoe het materiaal voorhanden is, de steensoorten te bepalen en de context te bepalen. Intrigerend en interessant zijn de door Suzanne opgesomde bouwfragmenten: beeldhouwde dekplaten van een schouw, zandsteen, XV A (rozetten, engel met wapenschild) - hergebruikt in stortkokers voorburcht. Wang van een schouw uit het zuidelijke gedeelte van het kasteel, de keuken. Pinakel, afkomstig van de toren - hergebruikt op stortkoker. Blok met driepas, nis? Geprofileerd blok, middenkalf van een kruisvenster? Fragment van een nokvorst, aardewerk. tracering, hardsteen, frijnslag, afkomstig van een balustrade tracering met cirkels, roosvenster? Grote en kleine kapitelen, basementen, zuilen (5 exemplaren bewaard, hoogte 3,5 m), hardsteen? - geen context. Sokkel van beeld, mergel. beeldhouwde fries (paarden, ruiters met schilden, engel met fluit) met kleurresten, mergel - overeenkomst met een fries in kasteel Horst, prent H. Aldegreven. Beeldhouwde fries (putti) van een schouw, met polychromie en resten bladgoud - verwantschap kasteel Horst/prent Aldegreven - hergebruikt bij fundering van het kasteel. fragment met kroonlijst

(bladwerk, eierlijst).

Concluderend kan worden geconstateerd, dat er sprake is van een rijke collectie en dat het is gelukt van talrijke stukken de vermoedelijke, oorspronkelijke context te achterhalen of te reconstrueren. De bouwfragmenten zijn grotendeels in het tweede kwart en het midden van de zestiende eeuw te dateren en een gedeelte in de middeleeuwse bouwperiode. Het was een project, waarbij een nauwe samenwerking van specialisten als archeologen en bouwhistorici, noodzakelijk was. De voorliggende inventarisatie is te beschouwen als een tussentijdse opname. Het was een zeer tijdrovend onderzoek en is voornamelijk verricht als vrijwilligerswerk, ondermeer in het kader van een afstudeerproject. Een verdere, diepgaandere studie en archeologisch onderzoek is echter gewenst. Problematisch is niet alleen de financiering van onderzoek, maar tevens de selectie en de opslag. De mogelijkheden lijken zeer beperkt, ook omdat er weinig interesse bestaat van de kant van de verantwoordelijke instanties, zoals het rijk, de gemeente en de eigenaar van het terrein.

Detailopname van strijders te paard. Vermoedelijk 16de eeuwse onderdelen van een schouwvries.

Dirk de Vries - Bouwfragmenten kasteel van Gent, België

Vaak treft men losse bouwfragmenten aan in demonstratiecollecties van musea en archieven en in de open lucht, bijvoorbeeld bij het Rijksmuseum Amsterdam of het Lukasarchief in Gent, voorts in het museum De Waag in Deventer of in een tentoonstelling in het Allard Pierson Museum in Amsterdam. De opsomming werd door andere aanwezigen aangevuld met voorbeelden zoals de collectie van de RDMZ, het depot van het Historisch Museum Rotterdam in de Alexanderpolder, gevelstenen in het museum in Delfshaven.

In het Bijloke-museum in Gent bevinden zich bouwfragmenten, zoals een 14de-eeuwse console van Ledesteen met fabeldieren, een deel van een kruisvenster en fragmenten van houten balken. Deze moeten afkomstig zijn van het vroegere kasteel van keizer Karel V. Het kasteel moet zich hebben bevonden ter plaatse en in de omgeving van de Simon de Mirabellestraat. De vraag is echter waar dit hof zich precies bevond. Afgezien van een gracht en een bruggetje, aangegeven in het stratenpatroon op een kaart van Daniel Livoye, is op een departementale kaart uit de eerste helft van de 17de eeuw het kasteelgebied te herkennen: een centraal eiland, een grachtenstelsel en daaromheen het gebied van de hofhouding. Het eiland moet de basis zijn geweest van een middeleeuwse motte en in de 17de eeuw een lusttuin met een symmetrische aanleg. Vermoedelijk ten noorden daarvan lag de hoofd vleugel met een kapel. In de loop van de 17de eeuw raakte het complex in verval. In de 19de eeuw werd het met de grond gelijk gemaakt. De gemeentelijke diensten, archeologen, monumentenzorg en het archief, trachten op het ogenblik, in samenwerking met de buurtbewoners, meer gegevens en aanwijzingen te achterhalen.

Elisabeth Stades-Vischer

Korstmossen en muurbloempjes

Bauforschung und Archäologie: Stadt- und Siedlungsentwicklung im Spiegel der Baustrukturen. Lukas Verlag, Berlijn 2000.

Beijers, H. en D. Zweers, *De Servatiuskerk te Schijndel. Verborgene middeleeuwse resten in historisch perspectief*, Walburg Pers, Zutphen 2000.

Belsele, A. De, *Middeleeuwse vloeren in confrontatie met schilderijen van Vlaamse Primitieven en miniaturen*, Belsele, Culturele Kring Boudeloo, 2000.

Blijdenstijn, R. en R. Stenvert, *Bouwstijlen in Nederland 1040-1940*, Sun, Nijmegen 2000.

Broekhoven, S., e.a., *Monumenten in Nederland. Gelderland*, Waanders, Zwolle 2000.

Coomans, T., *L'abbaye de Villers-en-Brabant: Construction, configuration et signification d'une abbaye cistercienne gothique*, Brussel, Editions Racine 2000.

Don, P. e.a. (red.), *De Bouwkunst vereeuwigd. Fotografie voor monumentenzorg*, Waanders, Zwolle 2000. (Jaarboek Monumentenzorg 2000)

Groningen, C.L. van, *De Utrechtse Heuvelrug. Dorpen en landelijk gebied. Geïllustreerde beschrijving van de Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*, Waanders, Zwolle 2000.

Heijst, L.J.M. e.a. (red.), *Torenuurwerken. Techniek en onderhoud*, uitgave Stichting tot Behoud van het torenuurwerk 2000.

Janssen, G.B., *Van Bolwerk tot bunker. Militaire complexen in Arnhem*, Matrijs, Utrecht 2000.

Kam, R. de, *Een waardig huis der stad – twintig eeuwen in en om het Utrechtse stadhuis*, Matrijs, Utrecht 2000.

Leutscher-Bosker, J.A.N. e.a. (red.), *Hervonden Stad 2000. Jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie in de gemeente Groningen*, Stichting Monument en Materiaal/ Dienst RO/EZ gem. Groningen, Groningen 2000.

Martin, A.M., *Opkomst van de moderne stad: ruimtelijke veranderingen in Maastricht 1660-1905*, Waanders, Zwolle 2000.

Meischke, R., Rosenberg, P.T.E.E en H.J. Zantkuijl, *Huizen in Nederland: Utrecht, Noord-Brabant en de oostelijke provincies*, Waanders, Zwolle 2000.

E.L. van Olst (red.), *De boerderij als inspiratiebron*, Jaarboek 2000 Historisch Boerderij-Onderzoek, SHBO, Arnhem 2000.

Reinstra, A., Historisch bouwhout als geschiedbron, In: *Keppelstok*, lustrumnummer Stichting Alde Fryske Tsjerken, december 2000.

Steketee, B., *Waterstaatkundige werken in 's-Hertogenbosch. Een cultuurhistorische inventarisatie*, Matrijs, Utrecht 2000.

Sterre, G. van der, *Vier eeuwen Nederlandse schaven en schavenmakers*, Leiden 2000.

Waard, F.J. van der, De kap van de Nicolaaskerk van Swichum; een bouwhistorisch onderzoek, In: *Keppelstok*, lustrumnummer Stichting Alde Fryske Tsjerken, december 2000.

Internetsites

www.archined.nl (laatste nieuws op architectuurgebied)
www.interieurmanifestatie.nl
www.restauratiebeurs.nl
www.archistart.com (met ruim 250 links op architectuur gebied)
www.archis.nl (ROB)
www.monumenten.com
www.monumentenweb.nl
www.erfgoedactueel.nl
www.odin.let.rug.nl/cb/top100/ (Top 100 monumenten)
www.openmonumentendag.nl
www.nai.nl (Nederlands Architectuur Instituut)

Redactie, kopij en donateurs

Redactie Nieuwsbrief:

ir G. Berends,
Prins Hendriklaan 12A,
3701 CN Zeist

drs A. Reinstra,
Groenhoek 266,
3972CT Driebergen,
Tel. 0343-533889.
Werk; RDMZ,
Postbus 1001, 3700 BA Zeist.
Tel. 030-6983253

mevr. drs M.E. Stades-Vischer,
Verlengde Slotlaan 91,
3707 CD Zeist,
tel. 030-6943610

dr ing. R. Stenvert,
Julianaweg 1,
3525 VA Utrecht,
tel. 030-2881597

Redactieadres Nieuwsbrief:

drs. A. Reinstra,
Groenhoek 266,
3972 CT Driebergen.
Email:
A.Reinstra@monumentenzorg.nl

Kopij / Reacties: Voor 1 juni te zenden naar bovenstaand redactieadres. De redactie houdt zich het recht voor ingezonden stukken te weigeren of in te korten (in overleg met de auteur)

Donateurs: U kunt donateur worden van de SBN door jaarlijks minimaal f. 30,- over te maken op postgiro 273441 t.n.v. SBN, Zwaansteeg 11, 3511 VG Utrecht. U wordt dan op de hoogte gehouden van het doen en laten van de stichting door middel van de drie maal per jaar verschijnende Nieuwsbrief.

Op de omslag een tekening van de Servatiuskerk te Schijndel. De tekening geeft de situatie weer van de kerk na het herstel van de gevolgen van een brand in 1512. Uit: Beijers, H. en D. Zweers, *De Servatiuskerk te Schijndel. Verborgene middeleeuwse resten in historisch perspectief*, Walburg Pers, Zutphen 2000.